

BARSI ERNŐ:

**TANÁCSOK
NÉPDALCSOKKOK
ÖSSZEÁLLÍTÁSÁHOZ**

(Az 1997-ben megjelent kiadás elektronikus változata)

1997

Megjelent

a Bíborpiros szép rózsza országos népzenei vetélkedő alkalmából

Gyurcsó István Alapítvány füzetek 8.

Szerkesztik: Huszár László, Kovács László, Végh László

Tartalom

Előjáróban

I. A népdal és a népies dal megkülönböztetése

II. A szöveg és a dallam egysége

III. Dallam, zenei szempontok

Stílus, formai felépítés

Hangnem, hangterjedelem

Ritmus, ütem

Szótagszám

Tempó

IV. A dalsokor felépítése

Jegyzetek

Elöljáróban

A népdalcsozor egyes népdalokból összeállított, összefüggő dalfüzér. Általában az egyes népdaloknak is több versszaka van. E versszakokat igaz, ugyanarra a dallamra éneklik, mégis a több versszak kitágítja, szélesebbé teszi a dalban kifejezésre jutó érzelmi világot. Több népdal összekapcsolása még több érzésnek, gondolatnak közlésére ad lehetőséget. De arra is alkalmas, hogy egy gondolatot több oldalról is megvilágítva még plasztikusabban közvetítse a hallgatóság felé, mint az egyes népdal.

Természetesen nem lehet minden népdalt válogatás nélkül egy csokorba illeszteni. A virágcsokor szépsége, esztétikai hatása sem abból adódik, hogy a csokorba kötött virágok önmagukban szépek. Nem minden szép virág illik a másik szép virág mellé. Így van ez a népdalcsozorok esetében is. A népdalok csokorba fűzése magasabb esztétikai, zenei, sőt tartalmi szempontok figyelembevételével lesz csak sikeres és érheti el a célját. A népdalcsozor összeállítása hasonló tevékenység, mint a zeneszerző munkája. Sok szép zenei téma összeillesztéséből is lehet silány zeneművet létrehozni. Ám egyszerű kis dallamcsírából is születhetik nagy alkotás olyan mester kezében, aki abból mély gondolatokat tud kifejteni, kifejleszteni, s azokat művészi formába tudja önteni. Így van ez irodalmi alkotások esetében is. Érdekes történetből is lehet rossz regényt írni, s egyszerű téma kitűnő megformálásából remekmű is születhet.

Ehhez természetesen mesterségbeli tudás, alkotó tehetség, teremtő fantázia szükséges. Olyan adottságok, melyeket nem lehet szabályokból elsajátítani. Ám bizonyos fokig – mint minden képességet lehet fejleszteni. Bizonyos tanácsokkal, útmutatásokkal pedig segíteni lehet a kivitelezést”.

I. A népdal és a népies dal megkülönböztetése

A népdalcsokokba valóban népdalok kerüljenek. Ne keverjünk népies műdalokat is közéjük. Ezen a téren még mindig tapasztalható bizonytalanság. Azért jó ezt a kérdést is közelebbről megvizsgálunk.

Népies műdaloknak, vagy egyszerűen népies daloknak” nevezzük a XIX. század országosan elterjedt dalait – írja Kerényi György¹. Ami az időt illeti, korszakunk kezdetét a századénál 2-3 évtizeddel későbbre tesszük, lezárása is viszont kb. ennyivel nyúlik túl a század határán. Olyan dalok, amelyek ismeretlen, leginkább városi, néha megnevezhető szerzőktől származván, városban és faluban egyaránt elterjedtek... ezt dalolta a dajka, ezt zongorázták a felnőttek, ezt húzta a cigány, mindenütt ezek kottái, a sokféle 101 magyar nóták” kerültek a kezébe a XX. század eleji nemzedéknek.” Fél századon át ez volt az ország zenei köztudata – írja róla Kodály Zoltán.² A népies dal az első tömeges megjelenése egy közérthetően magyar, népszerű zenének, amit még ma is mindenki annak érez... Kétségtelen, valami magyar minden műzenei próbálkozásunkban volt. Különösen magyar a XIX. század népies daltirodalma. Már általános elterjedése is bizonyítja, mennyire magára ismert benne a nemzet.”

A magyar népdal ennél sokkal ősbib. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a magyar dal (amit általában népdalnak neveznek) a magyar nyelvvel egyidős... A magyar ezer év előtt (sőt most már azt is mondhatjuk: 1100 évvel ezelőtt) már régi keleti kultúrából került ide, s hozott magával valami keleti humanizmust”, sajátos dalkincset, mely az egész magyar lélek tükré...” Minden nemzet azt tekinti klasszikus művészetének, amely a legtöbbet fejez ki a nemzet lelkéből, a legtökéletesebb formában. Kik a mi zenei klasszikusaink? Nincs más zenénk, amely a magyar lélekbe mélyebben világít bele, tömörebb, ércnél maradandóbb eredménnyel. A magyar népdal a par excellence magyar klasszikus zene.”³

Am ezt a kincset nálunk már a múlt században a művelt rétegünk elfelejtette. Nem súlyos betegség tünete volt-e, hogy a legszebb dalokat, amelyeket a magyar zenei géniusz ezer év alatt teremtett, már csak cselédek és öreg parasztok tudták, – írja Kodály Zoltán.⁴ Innen van, hogy ezt a magyar dalkincset ma a közhasználat szerint népdalnak nevezzük.

A magyar népdal ötfokúságból építkezik. Későbbi jövevény nála a félhang-lépéseket is tartalmazó hétfokúság. Am ennek is főként azt a dallamosságát kedveli, mely a félhanglépést a hangsor belsejébe építi, s nem teszi azt szinte tüntetőleg a hangsor alaphangja elé ún. vezető hangnak. Ilyen hangsorok a magyar népzeneben is használtak, dór, fríg, myxolid sorok. Mivel sem pentatóniának, sem a fenti ún. modális hangsoroknak nincs vezető hangjuk, ezért a belőlük építkező dallamok nem épülhetnek domináns-tonika viszonyra, mint a vezetőhangos hétfokúságból (dúr és moll hangkészletből) épülő nyugat-európai dallamok. gy a magyar népdal mentes az akkord-funkciók, a harmóniaváltások nyomaitól. Viszont a XIX. századi népies dal már bőségesen él a

dallamba bújtatott akkord-funkciókkal, ezzel a nyugat-európai sajátossággal. Harmonikával kísérhetők”, – jegyzi meg róluk ötletesen Kiss Lajos.

A népies dal legszembetűnőbb stílusjegyeit Járdányi Pál foglalta össze *A Magyar Népzene Tára IV., Párosítók* c. kötetének bevezetőjében.⁵

Legfeltűnőbb sajátosságuk, hogy dallamba bújtatott harmóniák, a nyugat-európai dúr és moll zene sablonos akkord-funkciói találhatóak meg bennük. Dallamépítkezésükben gyakran élnek a szekvenciával, a dallamsor terccel magasabb megismétlésével. Alterált hangok, kromatika, szűkített, bővített hangközök is előfordulnak bennük. Lefelé ugró sext vagy oktáv nincs a magyar népdalban, csak felfelé tesz ilyen lépéseket. A népies dalban azonban e két hangköz lefelé is gyakran megtalálható. Ambitusuk a záróhanghoz képest mélyre hatol, kivált a középső dallamsorokban. Újstílusú népdalokban éppen ezek a sorok emelkednek ki a kezdő és záró sor magasságából (ezért kupolás formaszerkezetnek is nevezik). A magyar népdaltól idegen ritmusképletek is előfordulnak a népies dalokban. Ezek azok a legfeltűnőbb sajátosságok, melyekben a népies dalok eltérnek a magyar népdalok természetétől.

Nehezíti a tájékozódást az a tény is, hogy a népies dalok elterjedése nem maradt hatás nélkül népdalainkra. A népies dalok funkciós zenei tája és a magyar népzene vitathatatlanul funkciómentes centruma között igen sok dallamra találunk elemzés közben, ami ide is, oda is húz. Legtöbbjük visszatérő formájú. Így szerkezetükben, de ritmusukban, sőt dallamfordulataikban is sok a népdalszerű elem. Egy-egy frázis azonban, főként a dallamsorok végén, arról árulkodik, hogy harmóniák bujkálnak bennük, rajtuk a domináns-tonika viszony hamisítatlan bélyege.” – írja Járdányi Pál.⁶ Fel is sorol ilyen féllábbal a népdalok, féllábbal a népies dalok csoportjához is húzó dalokat *Magyar népdaltípusok* c. könyvének II. kötetében (*Függelék, 167-174. I.*).

Kodály Zoltán nem azt akarta, hogy végképpen számúzzuk a népies dalokat. Sőt az előbb említett *Magyar Népdaltípusok I. kötetének Bevezetőjében* azt írja, hogy Nyugat-európai vonásai ellenére mienk ez a stílus is, a XIX. század magyar műveltség-története érthetetlen nélküle.”⁷ Iskolai Énekgyűjteményébe is felvett értékesebb népies dalokat. Ő csak arra figyelmeztetett, hogy ne keverjük a kettőt. S az átmeneti típusú népdalokkal szemben inkább a tiszta népdaloknak adjuk az elsőbbséget. Ha a XIX. század történelmi eseményeit idézzük, íróiról, költőiről emlékezünk, vagy ha szokásdalokból állítunk össze csokrot (pl. lakodalmast), akkor a népdalok mellett is megszólalhatnak népies dalok. De tudjuk róluk, hogy hova tartoznak.

II. A szöveg és a dallam egysége

A népdalban dallam és szöveg szerves egységet alkot. A dallam a maga zenei elemével tulajdonképpen a szöveg mondanivalóját domborítja ki, teszi még jobban felfoghatóvá, s növeli annak a hallgatóra kifejtett érzelmi hatását. A szöveg viszont a dal sokkal elvontabb zenei elemeit hozza még közelebb az emberhez. Nyilvánvaló, hogy a dalcsokok összeállításánál mind a dallam, mind a szöveg szempontjait figyelembe kell venni.

A szöveg igazít el elsősorban abban, hogy a dalcsokok témakörét meghatározzuk. Azonos témakörből válogatott dalok sorozata alkalmat ad valaminek egységes kifejezésére, akár egy jelenség képszerű” megrajzolására, ábrázolására is. Elénk tárhatják a dalokat létrehozó élet egy-egy darabját. Szinte képszerűen szólhatnak a hallgatónak egy-egy jellegzetes tájról, folyókról, hegyekről. Dalcsokok szólhat a Dunáról, Tiszáról, Bakonyról, Mátráról stb. Ahogyan Bárdos Lajos Tiszai dallamok, vagy Kodály Zoltán Mátrai képek c. kórusművében ezt olyan megragadóan tette.

Felvetődik az a kérdés is, hogy egy együttes a helyi folklórból, vagy más tájak, egy-egy szóval az egész magyarság népzenei anyagából állítsa össze dalcsokait? Természetesen az a jó, ha saját vidékük, esetleg tágabb szülőföldjük népzenei anyagát ápolják elsődlegesen. De kitekinhetnek más tájak dalkincse felé is. A dalok így hidat építhetnek messzi tájak énekesei között is. Mikor egy-egy tájnak népdalkincséről beszélünk, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar népzene egyetemes. Kivált századokkal ezelőtt az egész magyarság közös kincse volt. Mátyás király történetírója, Galeotti Marzio csodálkozva jegyzi meg, hogy Magyarországon ugyanazt a nyelvet beszélik a királyi udvarban, mint a kunyhókban. Ha azonos volt a nyelv, azonosak lehettek a dalok is. Ha nyugati muzsikusok hangszereikkel együtt hozták is az akkori európai zenét, de Mátyás király palotájának kályhacsempéin a magyar paraszt-dudás ábrázolása bizonyítja, hogy ott a népi zene is otthonosan szólt. Később az egyes tájegységek eltérő történelmi sorsa, bizonyos fokú elszigetelődése eredményezte azt, hogy egységességük ellenére különbségek is keletkeztek dalkincseik között. Ez a különbség ma főleg két területen mutatkozik: a kiválasztásban és a változatok képződésében. Nem minden dalt őriztek meg minden egyes tájegységen, magyarulta területen, s nem is mindig ugyanabban a formában. E változatokból, meg egyes dalok meglétéből vagy hiányából ugyanúgy rá lehet ismerni egy tájegységre, mint tájnyelvi sajátosságaiból.

Dalcsokokat állíthatunk össze különböző foglalkozásokhoz kapcsolódó (halász, pásztor, szántó-vető, arató, szüretelő, fonóházi) dalokból. Az emberi életet kísérő szokásokat idézhetjük fel a hozzájuk kötődő dalokból összeállított csokokkal. Szinte képszerű hatást érhetünk el a párosítókból, a párválasztás, a kézfogó, a lakodalom dalaiból összeállított csokok előadásával. De dalcsokokkal ki tudjuk fejezni a szülői szeretet, a búcsúzás, elválás érzését éppúgy, mint a bánatot vagy örömet.

Tekintélyes számú katonadalunk szinte kínálja a lehetőséget dalcsokok összeállítására. Természetesen vigyázzunk arra, hogy ne asszonykórussal énekeltessük a kizárólag

katonadalokból álló csokrot. Különösen a Kisalföldünk gazdag olyan katonadalokban, melyek a katonává válás mozzanatait éneklik meg a sorozásra indulástól a hazatérésen, pántlikázáson át a bevonuláskor felhangzó búcsúzóig, sőt egészen addig, míg a vasútállomásra berobogó vonat el nem viszi szeretteitől a fiút, testvért vagy kedvest. De állíthatunk össze dalcsoportot a kiképzés nehézségeit felsoroló, sőt a katonaelet szépségeit dicsérő meg háborús, aztán a hazavágyást tükröző, vagy a hősi halottakat elsirató dalokból is. Történelmünk egy-egy szakaszának megvilágítására alkalmas dalcsoportokat is lehet összeállítani. A Rákóczi-, az 1848/49-es szabadságharc dalai egy emlékbeszédnél is jobban szívünkbe vésetik e történelmi idők mondanivalóját.

Ritkán hallani együtteseinktől szokásdalokból összeállított dalcsoportokat. A naptári év ünnepei ehhez pedig gazdag lehetőséget kínálnak. Sosem hallottam pl. január elején újévköszöntőkből összeállított csokrot. De a farsang, a tavasz, a húsvét, pünkösd, advent, kivált a karácsony időszakához is sok népi ének fűződik. Sőt ezekhez még dramatikus elemek is kapcsolódhatnak, ami újabb változatosságot hozhat egy csupa dalcsoportból álló műsorba.

A dalszövegek olyan összeállításra is kínálnak lehetőséget, melyek bizonyos fokig népi díszítőművészetünkre, annak motívumkincsére emlékeztetnek. Pl. állíthatunk össze virágos”, madaras” dalcsoportokat is.

Mennyi lehetőség! Felsorolásuk önkéntelenül is Kodály Zoltán szavait juttatja eszünkbe: Százhangú orgona a magyar népzene, mindenre van hangja.”⁸

III. Dallam, zenei szempontok

Stílus, formai felépítés

A dalsokor hatásának egyik titka változatosságában rejlik. Stílusban, zenei formálásban, hangvételben azonos dalok sorozata nem tudja huzamosabban lekötni a figyelmet. Fárasztóvá válik. Ma a felszínen főleg újstílusú népdalainkkal találkozunk. Nagyön ritka, s éppen ezért mélyről kell előásnunk a népdalaink ősi rétegét képező, ún. régi stílusú népdalainkat. Két fő típusuk van:

1. nagyívű, ereszkedő szerkezetű vagy kvintváltó dallamok,
2. középütt induló, recitáló népdalok.

Az első csoportba tartozóak legszembetűnőbb ismertető jele az, hogy kezdő soruk magasabban jár a záró sornál. Rendszerint oktáv magasságban indulnak és fokozatosan, változatos hullámzással ereszkednek alá a záróhangra. Kvintváltó dallamaink első két sora is magas járású, s a 3., 4. sor öt hanggal mélyebben ismétli meg a dallam első felét.

Talán még ennél is ősbibb a *d r m* törzszű, recitáló dallamaink csoportja. Különösen Erdély magyar népzenejében találhatók nagy számban. Ez a dallamtípus Elő-Ázsiában a héber psalmodiáktól Mezopotámián keresztül a hindu Veda-himnusz dallamokig megtalálható. (Ilyen magyar népdalok: *Szivárvány havasán... Istenem, Istenem áraszda meg a vizet... Elment a madárka, üres a kalitka... Elmenyek, elmenyek, hosszú útra menyek*). Legtöbbjük hangterjedelme nem éri el alaphangjuk felső oktávját. Feltehető, hogy a nagyobb hangterjedelmű, nagyobb ívű dallamépítkezés már későbbi fejlődés eredménye.

Pár évtizeddel ezelőtt, mikor még jóval kevesebb magyar és keleti népeknél használatos népdalt ismertünk, tudósaink úgy gondolták, hogy a kvintváltó szerkezetű (**A⁵ A⁵ A A**, vagy **A⁵ B⁵ A B**) népdalaink képezik a magyar népzene legősibb rétegét, s ennek elmondásából, elhomályosodásából keletkeztek a nem kvintváltó, csupán ereszkedő szerkezetű népdalaink. Ma már világosan látjuk, előbb fejlődtek ki a nagyívű, ereszkedő szerkezetű népdalaink, s belőlük alakult ki előbb kvart-ismételgetéssel, majd kvinttel mélyebben való ismétléssel régi stílusú népdalainknak kvintváltó szerkezetű típusa. Viszont e dallamok 11 szótagos, giusto ritmusú csoportjából alakulhatott ki jóval később (kb. a 18. században, s kivirágzott, szinte uralkodóvá vált a 19. század második felében) az ún. újstílusú népdalaink rétege. Kodály Zoltán *A magyar népzene* c. könyvében mutatja ki az újstílusú kapcsolatát a régivel. Ha pl. egy **A⁵ A⁵ A A** formaszerekezetű népdal több versszakkal történő éneklése közben az énekes emlékezetéből kiesik egy szövegsor (**A⁵ A⁵ A A⁵ A⁵ A**), s éneklí tovább az eltolódott szöveggel (s eltolódott versszakkal) a dalt, így a második versszaknál létrejön az **A A⁵ A⁵ A** forma. Első dallamsora a záró sorral lesz azonos.

Újstílusú népdalainkat úgy építjük be a dalcsokörba, hogy válogatásunk formai szerkezetben is lehetőleg változatos legyen. Kerüljük az egyhangúságot. Újstílusú népdalaink négyféle formaszervezetben élnek népünk ajkán:

A A⁵ A⁵ A (*Érik a ropogós cseresznye*. Ugyanez a forma

kicsit variáltn: *Gerencséri utca*)

A A⁵ B A (*A szántói híres utca, Jaj, de szépen harangoznak hajnalba*)

A B B A (*Jaj, de gyorsan pörög a gőzkocsi kereke,*

Erdő, erdő, de magos a teteje)

A A B A (*A csitári hegyek alatt, Általmennék én a Tiszán ladikon*)

Még tovább élénkíthetjük csokrunkat, ha egy-egy ún. bartóki C osztályba sorolható népdalt is építhetünk olykor bele. Ebbe a csoportba tartoznak azok a népdalok, melyek nem sorolhatók a két főkategóriába. (*Hídló végén, Cifra palota, Virág Erzszi az ágyát magosra vetette, stb.*)

Hangnem, hangterjedelem

A magyar népzeneünk túlnyomó része *la* végű, molljellegű dallam (az alaphangjától a 3. foka kis terc távolságra van). A *la* végű dallamok azonban lehetnek: *la* pentaton, *eol*, *dór* sőt *fríg* hangkészletűek. Már ez a tény is lehetőséget ad a csokor összeállításánál a változatosságra. Ám jó, ha a *la* végű, moll jellegű dallamok sorát *do* végű (*dúr*, *dúrjellegű*) dallam beiktatásával még változatosabbá tesszük. Az is jó, ha a molljellegű dallamok sorát zárjuk *do* végű dallammal. Itt nemcsak *dúr* hangsorú dallamra gondolok, hanem *myxolid* (*dúr* hangsor mély 7. fokkal) hangkészletű dalokra is.

Népdalkórusaink csokrait hangnem szempontjából úgy jó összeállítani, hogy a záróhang magassága ne változzék a csokron belül. A dalok közötti hangadás megtöri annak az egységét. Viszont más hangnem eltalálása már problémát jelent, s ha nem sikerül, megbukik vele a produkció. Bárdos Lajos ugyan ajánlja az azonos alaphangú, de más felépítésű (variáns hangnemek⁹) mellett a párhuzamos (azonos előjegyzésű) skálák, domináns, szubdomináns viszonylatok⁹ igénybevételét több dal összeillesztésénél.⁹ Ám ő bizonyára jó kottaolvasó, hivatásos⁹ kórusra gondol, mikor ilyet ajánl. Járdányi Pál azonban a *Magyar népdaltípusok* c. munkája tanulmányában azt ajánlja, hogy egy-egy dalcsockron belül ne változtassuk a hangmagasságot. Egyazon hangon záródjék minden dal. Azt azonban, hogy mi legyen ez a hang, mindig a kórustagok hangterjedelmétől függően kell megállapítani.¹⁰

Azonos záróhangú dalok összekapcsolásánál az egyes dalok hangterjedelme (ambitus) is segítheti a változatosságot.

A magyar népdalok hangterjedelem szempontjából Bárdos Lajos szerint öt főcsoportba sorolhatók:¹¹

szűkjárású dallamok: pentachordok, hexakordok.

(Kerényi György jó magyar szavával: ötössorok, hatössorok.)

autentikus terjedelmű dallamok: a záróhang fölötti oktávban járnak.

Alaptípusukat az 1-8. dallamfokok határolják, de egy-két hangnyi túllépés nem érinti a jelleget (1-9, VII-8, stb.) Hiány sem, pl. 1-7. (*Két krajcárom volt nékem*).

plagális dallamok: a záróhang körüli oktávban járnak.

(V-5. V-6. *Szánt a babám, Kossuth Lajos táborában*).

tonus mixtus: egyesíti az autentikus magasságot a plagális mélységgel

(V-8., *Jaj, de sokat áztam, fáztam regruta koromba*).

magasra nyúló dallamok: Az új stílusban bukkannak fel és fölfelé 3-4

hanggal is túlhaladják az oktáv terjedelmét. (*Réten, réten...*) Ezeket tanácsos szólam-megosztással előadni: a mélyebb sorokat alt és basszus, a magasakat tenor és szoprán énekelje. Csak ne kövessük az oktáv-törés dallamtorzító szokását!

Ritmus, ütem

A magyar népdalok ritmus szempontjából két főcsoportra oszlanak:

1. Parlando rubato
2. Tempo giusto ritmikájú dalokra

A Parlando rubato olasz kifejezést általában elbeszélve szabadon kifejezéssel fordítjuk nyelvünkre. Tulajdonképpen arra utal, hogy nem köti a súlyos-súlytalan, a feszült és oldott hangok szabályos ismétlődése. Így is nevezhetjük: kötetlen ritmus. De ez nem jelent szabadosságot. Csupán azt, hogy nem az ütemek hangsúlyrendjéhez, szabályos váltakozásához, hanem a beszéd lejtéséhez kötődik, igazodik. A magyar parlandokra általában még az is jellemző, hogy lassan indulnak (esetleg nyújtott hangról), aztán belelendülnek a beszédbe”, gyorsabban kezdenek peregni a szavak, s a sorok végén újra lelassul, határozatlan ideig meg is áll az előadás folyamata. Nem hajtja az ütemek kérélnelhetetlen pontossággal folyó hangsúlyrendje. A tempo rubato szó szerinti fordítása is erre utal: meglopott idő. A magyar ember különben is szereti az időt múlatni”, megállítani egy pillanatra.

Nagyon jó, ha a népdalcsokeinkba parlando dallamok is beépülnek. Utánuk még elevenebb erővel hatnak a kötött ritmusú, giusto dallamok. Arra vigyázzunk, hogy parlando dallamok éneklésénél ne kössön bennünket a kottakép, az abban kiírt ritmusok (a kotta különben is csak vázlatosan tudja írásba rögzíteni az élő előadást), hanem valóban a természetes beszéd lüktetéséhez igazodjunk (Gyakorlás közben ezért jó dallam nélkül is elmondanunk olykor a parlando dallamú népdalokat). A magyar beszéd lejtése, hangsúlyozása, szótagjainak időmértéke még a kötött ritmusú dallamaink előadásánál sem hagyható figyelmen kívül. Kodály Zoltán szavaival: a dallam és szöveg

ritmusát új, magasabb egységbe olvasztani”¹², ez adja a népdalok előadásának helyességét, meggyőző erejét, s egyben sajátos magyarságát.

Kötött ritmusú népdalainkat gyűjteményeink Tempo giusto felírással különböztetik meg a parlandóktól. Bárdos Lajos arra figyelmeztet, hogy ez nem tempót jelent, mint sokan hiszik, – csak szabályosan lüktető, szabályosan ütemezhető, menetelésre, táncra alkalmas feszességet. Lassútól igen gyorsig, széles skálában.”¹³

Kötött ritmusú népdalaink egy rétegénél általában a negyedértékű hangok az uralkodók. Az egyenletes járás lüktetését idézik. Más dallamoknál pedig inkább az apróbb, nyolcadértékek peregnének. Bárdos Lajos kifejezésével: *lépő* és *pergő* ritmusról beszélhetünk kötött ritmusú népdalainkban.

A lépő ritmusnak ismét két alfaja van: az alkalmazkodó és nem alkalmazkodó fajta. Az előbbire jellemzőek a pontozott ritmusok: az éles (ti-tám) és a nyújtott (tám-ti), amelyek keverednek a sima (tá-tá) hangpárokkal. A nem alkalmazkodó ritmusban erősebb a zenei-táncos jelleg, mint a szövegdeklamálás. Többnyire duda-dallam” jellegük van.” (*János bácsi dudáljon kend... Én Istenem, add megérem...*).

Jó, ha népdalcsokrainkban az ütemfajták is változatosak. Ha folyton csak négynegydedben lüktető népdalok következnek egymás után, az fárasztóvá válik a hallgatóság számára. Jó kétnegyveddel, sőt háromnegyeddel (bár ez elég ritka a magyar népzeneben) élénkíti dalcsojunkat. Ugyancsak változatosságot hoznak az egyhangúságba a változó ütemű népdalok is.

Szótagszám

A magyar népdalok szótagszáma nagyon változatos. Élünk is a változatossággal. Növeli dalcsojunk hatását.

Régi stílusú népdalainkban gyakori az ősi nyolcas”. (*Annyi bánat az szívemen, Kelj fel juhász, ne aludjál*). Ennek rövidülése a hatszótagos (*Felszállott a páva*), kettőzése a tizenkettős. (*Istenem, Istenem áraszd meg a vizet*). Még négyszótagos is akad: *Zöld erdőben...* A tízesek sem ritkák, *Fekete föld termi a jó búzát*).

A felsoroltak párosütemű sorok, s mind parlandók. A régi stílus páratlan szótagszámú sorai pedig giustok: hetes, kilences, tizenegyes (*Hull a szilva a fáról, Ó én édes pintes üvegem, Októbernek, októbernek elsején*).

A tizenegyesekre jellemző még a sorvégző éles ritmus. Ezekből alakultak ki újstílusú népdalaink. Ezek szótagszáma már sokkal nagyobbra is bővül. Általában 15-ig. De szóismétléssel akár 18-19-ig is. Pl. *Általmennék én a Tiszán ladikon, ladikon de ladikon*. E tizennyolcasban az első 11 szótag mindent elmond, csupán szóismétléssel bővül 18-ra a szótagszám. Ugyancsak az *Amott legel, amott legel, amott legel hat pejcsikó magában* kezdetű népdal tizenegyesből hasonlóan bővül tizenkilencessé. Népies műdalaink olykor még ennél nagyobb szótagszámú verssorokkal is élnek.

Népdalaink sorainak szótagszáma lehet azonos (izometrikus), vagy egymástól eltérő (heterometrikus). Ezek változtatása is élénkítheti dalcsojunkat.

Tempó

A mai kottairásunk nem jelöli az egyes hangok abszolút időtartamát, csak egymáshoz való viszonyát. Az alapegység (ezt az ütemjelzés nevezője jelzi, 4/4-ben a negyed érték, 6/8-ban a nyolcad az alapegység, amire az egyet ütemezzük) többszöröződhet, vagy apróbb értékekre oszthat. Mégpedig párosan, vagy páratlanul. Tehát feleződhet, harmadolódhat, vagy hasonló módon többszöröződhet. De van mód ötödölésre, hatodolásra is (kvintola, sextola). Az alapegység időtartamát a tempó határozza meg. Ha az alapegység hosszú ideig tart, akkor lassabb, ha rövidebb, akkor gyorsabb tempóról beszélünk. A tempót klasszikus zeneművekben tempójelzésekkel jelölik. Természetesen ezek is csak hozzávetőlegesen határozzák meg az alapegység időtartamát. Sőt a tempójelzések értelmezése változott az egyes korokban. Teljes pontossággal az alapegység időtartama a Mälzel által 1818-ban feltalált metronómmal határozható meg. A metronómjelzés teljes pontossággal feltünteti, hogy milyen kótaérték hányszor folyék le percenkint. (Pl. M.M. = 100) Tudományos céllal kiadott népdalgűjtemények fel is szokták tüntetni metronómszámmal a tempót. Természetesen ez a tempójelzés azt jelenti, hogy a gyűjtés, a hangfelvétel alkalmával milyen tempóban énekelte a dalt annak adatközlője. Nem lehet azonban egy népdal tempóját kizárólagosan ehhez merevíteni”. Ez a metronómszám is csak irányadó lehet, segítő jelzés számunkra, nem pedig egyetlen üdvöztető” lehetőség, megváltoztathatatlan parancs. Nagy előadóművészek tempói sem tökéletesen ugyanazok minden egyes előadás alkalmával. Hiszen a nagy művész nem csupán reprodukálja, hanem minden előadás alkalmával szinte újra alkotja a művet. Miközben hozzáadja egyéniségét, egyéni beleérzését is. Az is lehetséges, hogy ugyanannak a dalnak, zeneműnek helyzetenként más és más oldalát domborítja ki. E nélkül csak gépies visszaadás, merev, élettelen lenne tolmácsolása. Bartók Béla, aki hallatlan pontossággal írta elő metronómjelzéssel, s nemcsak tempójelzésekkel szerzeményeinek tempóit, előadás alkalmával ezektől gyakran saját maga is eltért. Ezt fennmaradt felvételei is bizonyítják. S amikor 1905-ben Párisban a Rubinstein-díjra pályázott és őt sem mint zeneszerzőt, sem mint zongoraművészt nem értékelték, remek szatirikus versben pellengérezte ki a zsűri által előnyben részesített gépies játéknak fogyatékoságait. Többek között így ír erről:

*A zongora-díj pedig N. N.-nek adatik,
Megérdemli, Bach fugákat metronómmal játszik.*

Vagyis, a gépiesen kimért pontossággal el kell térnünk, ha azt akarjuk, hogy előadásunk élővé váljon és hű legyen a mű szelleméhez.

Az is igaz, hogy nincs minden népdalkör vezetőnek metronómja. Mit tegyen tehát a tempó megállapítása érdekében, s a dalcsoport összeállításánál a tempóbeli változatoság céljából? A szöveggel is rendelkező népdal esetében sokkal könnyebb a dolgunk, mint egy szövegtelen, tisztán hangszeres zenénél. Elolvassuk gondosan a szöveget,

átgondoljuk, miről is szól, milyen érzelmeket fejez ki, s akkor ennek érzékeltetéséhez keressük meg a legmegfelelőbb tempót.

Gyakori hiba származik abból, hogy újstílusú népdalaink szinte kivétel nélkül giustók. S ebből meg a tizenegyesekre jellemző sorvégi éles ritmusból sokan azt a következtetést vonják le, hogy ezeket a dallamokat gyorsan, szinte csárdástempóban kell énekelni. Pedig ez nagy tévedés. Sok szomorú érzést tükröző újstílusú népdalunk mondanivalóját szokták így eltorzítani. Pl. *Látod édesanyám, látod édesanyám, mért szültél a világra? Inkább dobtál volna, inkább dobtál volna a zavaros Tiszába...* tragikusan szomorú népdal. S az se ihaj-tyuhaj” vidámság, hogy – *Tizenhárom fodor van a szoknyámon, Azt gondoltam, férjhez megyek a nyáron. De már látom, semmi se lesz belőle...* Nemegyszer hallottam ezeket a dalokat mégis gyors tempóban, táncdallamszerűen énekelni. Pedig ezek, s a hasonló tartalmúak mind lassú giustók”. A régi stílusú népdaloknál oly gyakori parlandók újstílusú megfelelői.

Ezek megállapításához nem szükséges drága pénzen vásárolt metronóm. Aki figyelmesen elolvassa népdalaink szövegét, megnézi dallamaik lejtését, megtalálja egy-egy dalhoz azt a tempót, mely annak hangulatát, mondanivalóját a legjobban tudja visszaadni.

Dalcsokraink összeállításánál feltétlenül vegyük figyelembe a dalok tempóit. Ezek változatossága, sőt ellentétek szembeállításai is fokozni tudja a közönségre gyakorolt hatásukat.

Népzénénk a tempók sokaságával él. Bárdos Lajos szerint népdalainknál öt főcsoporttal számolhatunk. Hozzávetőleges metronómszámokkal:

- a. 50-75, egész lassú
- b. 75-100, mérsékelt, de feszes lassú csárdás
- c. 100-130, átlagos lépés tempó
- d. 130-160, élénk
- e. 160-200, tüzes, gyors csárdás.

Ennél tovább ne hajtjuk az iramot. (Szegény cigány néha a Kodály előírta 200 helyett 230-as, sőt 240-es tempóban eszi a túrót, hogy lenyelni sincs ideje... Daloló néptünk nem utazik versenymotoron.)¹⁴

S azt is lelkünkre köti Bárdos Lajos, hogy szeressük a nyolcvanast!” Annak ellenére, hogy az élet irama manapság minden területen gyorsul, mégis mi ne dobjuk sutba például a fenti öt csoport közül a különösen mostoha sorsú másodikat, azt a jóízű, tartóságában is feszes, nemes, lassú csárdás tempót.”

Arra is gondoljunk, hogy ezeket az újstílusú giustó dalainkat daloló legényeink legtöbbször úgy énekeltek esténként a faluban, hogy közben egymás vállára tett kézzel végig-hosszig sétáltak az utcán. Kényelmes, sétáló tempóban, úgy, ahogyan illett ezekhez a dalokhoz. Mennyire eltorzul hangulatuk, mondanivalójuk, ha ezeket gyors tempóban énekeljük. A gyors tempót hagyjuk meg a vidám, erőtől duzzadó, táncos lejtésű népdalaink számára. De ekkor se feledjük el, hogy nem a tempó hajszolása, szinte a kiejthetőség rovására menő felgyorsítása teszi elevenné, derüssé, vidámmá az ilyen karakterű dallamok hatását, hanem a bennük lüktető feszes ritmus érzékeltetése, az egyenletesen visszatérő, s jó helyre kerülő hangsúlyok. Viszont elveszti hatását a nép-

dal, ha olyan tempót erőltetünk rá, melyben már szinte kiejthetlenné torzulnak a szavak, elmosódik a szöveg értelme.

Annakidején bámulatba ejtette közönségét egy zongoravirtuózunk, Sauer Emil számguldó futamaival, pergő játékaival. Egyszer kísérletképpen lemérték egy futam közben ujjmozgásának sebességét. Kiderült, hogy ilyenkor ujjai nem is mozognak túlságosan gyorsan. Bárki tud ujjjaival ilyen sebességű mozgást végezni. Ő játékaának lélegzetelállító gyors hatását tulajdonképpen nem ujjainak rendkívül gyors mozgásával, hanem bámulatos egyenletességével, összeszedettségével, hangsúlyainak jó helyre helyezésével és akaratától függő, fegyelmezett mozgással tudta elérni és éreztetni hallgatóságával.

IV. A dalcsozor felépítése

A dalcsozor felépítése Bárdos Lajos szerint is sokféle lehet. Csak nyilvánuljon meg benne valamilyen tervszerűség.”¹⁵ Vezesse el a hallgatót az élet valamilyen helyzetébe. Valahonnan valahová. Erről fentebb már említést tettem a szövegproblémák tárgyalásánál. De elképzelhető elsődlegesen zenei szempontok szerint összeállított dalcsozor is. Ehhez Bárdos Lajos is ajánl néhány bevett mintát.

1. Végig fokozódó tempó: lassú – mérsékelt – élénkebb – gyors.
2. Fázisváltás: középgyors – csendes, lassú – élénkebb – leggyorsabb (Beethoven IX. szimfóniájának tételrendje).
3. Öt dallal: középgyors – lassabb – gyors – még lassabb – leggyorsabb.
4. Rondo elvű: fődallam – másféle dallam – újra fődallam – megint másféle dallam – ismét fődallam.

És így tovább, egyéni elgondolás szerint. Fokozza a záróhatást, ha az utolsó dalt (második versével) kánonban is elénekelhetjük. De ezt sem nyakló nélkül! Zeneszerzői meglátás kell annak megítéléséhez, hogy melyik dallam alkalmas kánonra is. Ne csikorgogjanak, recsegienek abban a kín-kánonban” a szekundok, kvartok, szeptimek...

Bár általában egy friss, ropogós, csattanós dal a legjobb finálénak, nem elgondolhatatlan a csendes, lírikus, akár elhaló befejezés sem... Csak legyen ennek formai szerepe kellően átgondolva!”

Talán túl soknak is tűnik ilyen sok tanács a népdalcsozorok összeállításához. De ne feledjük, hogy ezek csak tanácsok, nem minden esetben kötelező, szigorú előírások. S nem egyetlen dalcsozoron kell mindezeket érvényesíteni. Ebben az esetben megeshet, hogy olyan lesz dalcsozorunk, mint az állatorvosi könyvekben az a ló, melyen az összes lehetséges lóbetegségek egyszerre vannak ábrázolva. Ilyen ló nincs és sohasem lesz a valóságban. Remélhetőleg e tanácsokkal élni kívánók nem egyetlen, hanem sok népdalcsozort fognak összeállítani, minél többet. Sok csokor összeállításánál, megkomponálásánál aztán módunk van sokféle szempontot érvényesíteni, szem előtt tartani. És

sohase hagyjuk figyelmen kívül annak az együttesnek sajátosságait, jellegzetességeit, melynek számára a csokrot összeállítjuk.

Az a legfontosabb, hogy a dalsokrot éneklő, előadó együttes át tudja érezni a csokorba szedett dalok szépségét, belső tartalmát, mély mondanivalóját, s azt át tudja sugározni hallgatóságára.

Jegyzetek

1. Népies dalok. Szerk. Kerényi György Budapest, 1961. Bevezető. 5.1.
2. Kodály Zoltán: Magyarország a zenében. Mi a magyar?
Szerk. Szegfű Gyula. Bp. 1939. 379-418. 1.
3. Kodály Zoltán: A magyar népdal művészi jelentősége
Kodály: Visszatekintés. Szerk. Bónis Ferenc Bp. 1964. 33-35. 1.
4. Kodály Zoltán: A magyar népzene i.m. Visszatekintés I. 23. 1.
5. A magyar népzene tára IV. Párosítók. Sajtó alá rendezte Kerényi György.
Bp. 1959. 26. 1.
6. Magyar népdaltípusok I. Szerk. Járdányi Pál. Bp. 1961. 9.1.
7. i.m. Magyar népdaltípusok I. 5.1.
8. i.m. Kodály: Visszatekintés I. 20.1.
9. Bárdos Lajos: Népdalcsokrok Bp. 1977. Népművelési Intézet
kiadása 2-3. 1.
10. i.m. Magyar népdaltípusok I. II. 1.
11. i.m. Bárdos : Népdalcsokrok 5.1.
12. Kodály Zoltán: Előszó Ambrózy Ágoston könyvéhez i.m.
A zene mindenkié 54.1.
13. i.m. Népdalcsokrok 6.1.
14. i.m. Népdalcsokrok 7.1.
15. i.m. Népdalcsokrok 11-12. 1.

Kiadta:	Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya
Felelős kiadó:	Huszár László
Nyomdai előkészítés:	Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya
Nyomta:	Valeur kft., Nagymegyér
Példányszám:	1 000